

## Lietuvių policijos 3(11)-iasis batalionas

*Remiantis archyvų dokumentais ir istorine literatūra straipsnyje siekiama atkurti lietuvių policijos 3(11)-iojo bataliono istoriją, svarbiausius jo veiklos etapus ir įvykius, atskleisti specifinius bataliono veiklos bruožus ir patirtus nuostolius.*

### IVADAS

Straipsnio autorius rėmėsi Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) ir Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) dokumentais. Lyginant su kitų lietuvių policijos batalionų fondais (ypač su 1(13)-ojo ir 2(12)-ojo), archyvinių dokumentų apie Kauno 3(11)-iąją policijos batalioną ir jo karius išliko mažiau. Tarp LCVA dokumentų ypač svarbus yra Kauno karo komendantūros fondas (R-1444), kuriame išliko dauguma 1941 m. antrojo pusmečio įsakymų 3-iajam batalionui (pirmas įsakymas batalionui buvo išleistas 1941 m. rugpjūčio 15 d., paskutinis išlikęs įsakymas (Nr. 98) – tų pat metų gruodžio 16 d.). Šie įsakymai yra labai svarbus bataliono istorijos šaltinis. Jie suteikia tyrinėtojams galimybę gana detalai atkurti bataliono formavimo eigą, jo struktūrą ir asmeninę sudėtį, karininkų ir kareivių paskyrimus, perkėlimus bei atleidimus, bataliono atliekamas užduotis ir kitus klausimus.

Kitas vertingas bataliono istorijos šaltinis yra LYA saugomos buvusių 3(11)-iojo bataliono karių baudžiamosios bylos. Straipsnio autoriui pavyko surasti keliolika šio bataliono karių bylų. Verta paminėti buvusio

bataliono vado Jono Jackūno, jaun. ltn. Napoleono Černiaus, viršilos Kazio Dėdėlės, jaun. psk. Vlado Jakimavičiaus, eilinių Juozo Mažeikos, Eduardo Žukausko, Juozo Cirtauto, Anatolijaus Mataro baudžiamąsias bylas. Informacijos apie 3(11)-iojo bataliono tarnybą ir kovas su sovietiniais partizanais galima rasti ir savaitraščio „Karys“ 1942–1943 m. numeriuose. Pažymėtina, jog šie straipsniai buvo griežtai cenzūruojami, todėl juose dažnai pateikiama užšifruota ir nekonkreči informacija – nenurodomi nei vietovardžiai, nei karių pavardės ar įvykių datos.

Specialių mokslinių darbų apie 3(11)-iojo bataliono veiklą nebuvo skelbta nei sovietinėje, nei lietuvių išeivijos, nei šiuolaikinėje Lietuvos istoriografijoje. Bataliono istorijai svarbių faktų galima rasti istorikų Rimanto Zizo ir Stasio Knezio straipsniuose<sup>1</sup>. Geriau suprasti bataliono veiklos Ukrainoje ir Baltarusijoje istorines aplinkybes padeda Vokietijos istoriko Christiano Gerlacho ir britų istoriko Martino Deano darbai<sup>2</sup>.

### BATALIONO SUFORMAVIMAS IR VEIKLA KAUNE

Bataliono užuomazgos sietinos su pirmuoju Kaune suformuotu Tautos darbo apsaugos (toliau – TDA) batalionu. 1941 m. liepos 17 d. buvo pradėta formuoti TDA bataliono 7-oji kuopa. Jos vadu paskirtas buvęs Lietuvos kariuomenės 3-iojo dragūnų pulko 2-ojo eskadrono vadas kpt. Antanas Švilpa, jo padėjėju – ltn. Antanas Gudelis. Rugpjūčio

1 d. TDA bataliono 7-ojoje kuopoje tarnavo 5 karininkai, 2 viršilos, 11 puskarininkių bei 10 grandinių ir eilinių (iš viso 28 kariškiai)<sup>3</sup>. Rugsėjo pradžioje vadovavimą lietuvių policijos daliniams perėmė vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vadas mjr. Franzas Lechthaleris. Rugsėjo 7 d. jis nusiuntė įsakymą Kauno karo komendantui kpt. Stasiui Kviecinskui dėl TDA bataliono reorganizavimo į du atskirus batalionus ir savanorių verbavimo į būsimą 3-įjį batalioną<sup>4</sup>. 3-iasis batalionas oficialiai pradėtas formuoti rugsėjo 15 d. Tą dieną naujai formuojamo pagalbinės policijos bataliono vadu Kauno karo komendanto įsakymu buvo paskirtas kpt. A. Švilpa, jo pavaduotoju – kpt. Pranas Šopaga, adjutantu – jaun. ltn. Eduardas Čižinauskas (nuo 1941 m. spalio 7 d. bataliono vado adjutantu buvo paskirtas iš 1-ojo bataliono atkeltas ltn. Aleksandras Kemeklis), 1-osios kuopos vadu – kpt. Andrius Juškevičius (1941 m. lapkričio 26 d. šias pareigas perdavė ltn. Gustavui Narušui ir pasitraukė iš tarnybos). 1-osios kuopos 1-ojo būrio vadu tapo jaun. ltn. Jonas Kalnietis, 2-ojo būrio vadu – jaun. ltn. Alfonsas Putna, 3-ojo būrio vadu – jaun. ltn. Jonas Petrutis, 4-ojo būrio vadu – Antanas Račinskas. 2-osios kuopos vadu paskirtas ltn. Justinas Pakalniškis, o šios kuopos būrių vadais – jaunesnieji leitenantai Mikas Abraitis, Klemensas Baltokas, Benys Garlauskas ir Justinas Puskunigis<sup>5</sup>.

3-iasis batalionas daugiausia buvo formuojamas iš naujai priimamų į tarnybą karininkų, puskarininkių ir eilinių. Į batalioną stojo savanoriai iš įvairių Lietuvos apskričių (Marijampolės, Alytaus, Šakių, Raseinių ir kt.). Taip buvo suformuotas bataliono štabas ir dvi kuopos. 3-iaja kuopa tapo rugsėjo 1 d. atkelta iš pagalbinės policijos tarnybos (toliau – PPT) 1-ojo bataliono 7-oji kuopa (142 puskarininkiai ir eiliniai), jos vadu tą pačią dieną buvo paskirtas ltn.

A. Gudelis. Šios kuopos būrių vadais tapo jaunesnieji leitenantai Jonas Stelmokas, Jonas Rūkas ir Napoleonas Černius. Iki 1941 m. rugsėjo pradžios 3-iasis batalionas iš esmės buvo suformuotas. Rugsėjo 30 d. žiniomis, bataliono 1-ojoje kuopoje tarnavo 149 puskarininkiai ir kareiviai, 2-ojoje kuopoje – 150 puskarininkių ir kareivių, ūkio komandoje – 39 puskarininkiai ir kareiviai, bataliono štabo komandoje – 7, sanitarijos skyriuje – 5 kareiviai. Batalioną sudarė trys kuopos<sup>6</sup>. Rugsėjo pabaigoje 3-iajame batalione buvo suformuota ugniagesių komanda (jos viršininku 1941 m. gruodžio 5 d. paskirtas ltn. Bronius Bielkevičius). Į ugniagesių komandą buvo perkelti 34 puskarininkiai ir eiliniai iš trijų bataliono kuopų<sup>7</sup>.

Stojantieji tarnauti į batalioną rašydavo pasižadėjimus. Archyve yra išlikęs kpt. P. Šopagos 1941 m. spalio 1 d. pasirašytas pasižadėjimas: „Aš, žemiau pasirašęs kapitonas Šopaga Pranas [...], nuo 1941 m. rugsėjo mėn. 12 d. stoju savanoriu į Pagelbinį Policijos Batalioną vieniems (1) metams ir Didžiojo Vokiečių Reicho Vado Adolfo Hitlerio vadovybėje kuriant naują Europą pasižadu man uždedamas tarnybos pareigas atlikti sąžiningai, pasiduoti karinei drausmei, už tarnybinius nusikaltimus ir nusižengimus atsakyti prieš Karo teismus, šventai laikyti kariuomenės paslaptis ir nepriklausyti prie kariuomenei draudžiamųjų organizacijų; priešams jokių žinių neteikti ir visa, ką tik apie juos sužinosiu, tuojau pranešti savo viršininkams.“<sup>8</sup>

Bataliono dienotvarkė tarnybos Kaune metu buvo tokia: 6–6.40 val. – kėlimasis ir ruošia, 6.40–7 val. – rytinis patikrinimas, 7–8 val. – pusryčiai ir pasirengimas užsiėmimams, 8–11 val. – užsiėmimai, 11–13 val. – pietūs, 13–15 val. – poilsis, 15–17 val. – užsiėmimai, 17–18 val. – vakarienė, 18–21 val. – laisvalaikis ir pasirengimas vakariniam patikrinimui, 21 val. – vakarinis patikrinimas,

22 val. – gulimas. Bataliono štabas dirbo nuo 8 iki 16 val.<sup>9</sup>

1941 m. spalio 8 d. lietuvių PPT batalionai vokiečių policijos įsakymu pavadinti apsaugos batalionais. 3-iasis batalionas taip pat ėmė vadintis apsaugos batalionu<sup>10</sup>. Batalionas Kaune iš pradžių dislokavosi Žaliakalnyje, vėliau Šančių kareivinėse; kareiviai dėvėjo Lietuvos kariuomenės uniformas<sup>11</sup>.

Batalionas buvo kariškai mokomas, saugojo karinius sandėlius, svarbesnius pastatus mieste ir Kauno žydų getą. Išlikusiame slaptame įsakyme Nr. 1 batalionui nurodyta, jog batalionas saugo amunicijos sandėlį VIII forte (Vilijampolėje) ir getą (32 sargybiniai). Įsakyme nurodyta geto sargybos paskirtis: „Neišleisti nė vieno žydo iš užtvarto kvartalo.“<sup>12</sup> Sargybiniai geto apsaugai dažniausiai buvo skiriami iš 3-iojo bataliono 3-iosios kuopos. Yra žinoma, jog šios kuopos kariai (vadas jaun. ltn. A. Gudelis) getą saugojo 1941 m. rugsėjo 7, 8, 17, 21, 23–30 d.<sup>13</sup> Rugsėjo 26 d. iš Vilijampolės geto į Kauno IV fortą buvo išvežta sušaudyti 1608 žydai<sup>14</sup>. Tą dieną getą saugojo 3-iojo bataliono 3-iosios kuopos kareiviai. Tačiau nėra patikimų žinių apie šio bataliono kareivių dalyvavimą žydų žudynėse IV forte ir kitur. Paprastai masines žydų žudynes Kauno fortuose ir Kauno apskrityje tuomet vykdė Kauno 1-ojo policijos bataliono 3-ioji kuopa kartu su vokiečių gestapininkais. Pagal liudytojų parodymus, getą saugojo jaunesniųjų puskarininkių Kazio Narbuto ir Benedikto Laurušonio vadovaujami 3-iosios kuopos 1-ojo būrio skyriai (abiejuose po 16 kareivių)<sup>15</sup>. Bataliono 3-iosios kuopos eilinis Pranas Korsakas už geto sargybos taisyklių pažeidimą buvo nubaustas penkioms paroms paprasto arešto. Bataliono vado įsakyme rašoma: „3 Kp eil. Korsakas Pranas š. m. rugsėjo mėn. 24 d. būdamas sargybiniu Vilijampolėje prie Ghetto vaikštinėjo su pašaliniais asmenimis susikabinęs už rankų, stumdėsi, o tuo tarpu kitiems

leido laisvai per tvoras prekiauti su žydais. [...] Įpareigoju sargybų vadus ir sargybinius pastebėtus Ghetto patvoriais slankiojančius ar prekiaujančius su žydais asmenis sulaikyti ir pristatyti Komendantūron.

Išpėju visus Bataliono karius, kad Ghetto sargybą eitų prideramai, nes už panašius nusikaltimus [...] atiduosiu kariniam teismui.“<sup>16</sup> Pagal 1941 m. lapkričio 29 d. įsakymą batalionui jo kariai Kaune saugojo šiuos objektus: 1) kuro sandėlius Napoleono g. 5 (1 postas, 4 žmonės), 2) radiofoną Daukanto g. 13 (1 postas, 3 žmonės), 3) muitinę Girstupio ir Šiaulių gatvių kampe (3 žmonės), 4) pašarus 3-iojo bataliono dislokacijos rajone (3 žmonės), 5) karo belaisvius, imamus darbams iš stovyklos Maironio g. 2 (15 žmonių), 6) prie geležinkelio tilto dirbančius karo belaisvius (10 žmonių), 7) žydus, dirbančius Vytauto prospekte, „Gamybos“ artelėje (4 žmonės)<sup>17</sup>. Buvęs 3-iojo bataliono eilinis Matas Lekavičius tardymo metu paliudijo, kad bataliono kareiviai saugojo getą ir prižiūrėjo mieste dirbančius žydus. Pats M. Lekavičius su kitais kareiviais kasdien iš geto paimdavo apie 40–45 žydus ir juos konvojuodavo į darbą Kauno pašte. Po darbo žydai su apsauga buvo gražinami į getą<sup>18</sup>.

1941 m. gruodžio 16 d. pirmųjų Lietuvos apsaugos dalių vadas pasiūlė mjr. F. Lechthaleriui paaugštinti laipsnius šiems 3-iojo bataliono karininkams: kpt. A. Švilpai suteikti majoro laipsnį, leitenantams A. Gudeliui, J. Pakalniškiui ir A. Lastui – kapitono laipsnį, jaunesniesiems leitenantams Alfonsui Šernui, J. Stelmokui ir J. Kalniečiui – leitenanto laipsnį<sup>19</sup>.

1942 m. kovo 15 d. Kauno komendanto įsakymu 3-iasis batalionas buvo pavadintas 11-uju batalionu. Batalionui tuomet vadovavo mjr. Juozas Gruodis<sup>20</sup>. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. balandžio 1 d. įsakymu batalionui buvo priskirtas vokiečių ryšių karininkas policijos sekretorius Fischeris<sup>21</sup>.

## BATALIONO TARNYBA UKRAINOJE IR BALTARUSIJOJE

Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. kovo 23 d. įsakyme rašoma, jog rengiamasi išsiųsti keturis lietuvių policijos batalionus (4-ąjį, 7-ąjį, 8-ąjį ir 11-ąjį) į Ukrainą. Tačiau konkreti 11-ojo bataliono kelionės kryptis ir tikslai šiame įsakyme dar nenurodyti<sup>22</sup>. Tų pat metų balandžio 28 d. 11-asis batalionas – 15 karininkų, 99 puskarininkiai ir 326 kareiviai – buvo išsiųstas į Ukrainą. Prieš išvykstant batalionas buvo išrikiuotas aikštėje prie kareivinių ir ryšių karininkas W. Draubas pasakė kalbą apie bataliono išvykimo tikslus bei uždavinius; jis ypač pabrėžė kovos su sovietiniais partizanais svarbą<sup>23</sup>.

Iš pradžių batalionas traukiniu per Varšuvą atvyko į Žitomirą, o vėliau (gegužės mėn.) persikėlė į Korostenį (Žitomiros sritis). Žitomiros srityje batalionas buvo suskirstytas į grupes po keliasdešimt kareivių ir gavo užduotį saugoti nuo partizanų puolimų geležinkelius bei kitus karinės reikšmės objektus. Bataliono 1-oji kuopa buvo išsiųsta į Olevską, 2-oji – į Ovručą, 3-ioji – į Jelsko (Baltarusijoje) miestą. (Dalis baltarusiškų rajonų tuomet buvo priskirti Ukrainos reicho komisariato Žitomiros generaliniam komisariatui.) Bataliono štabas ir dalis kareivių (4-oji kuopa) liko Korostenio mieste ir gyveno karinio miestelio kareivinėse. 1943 m. pradžioje į šias kareivines buvo atkeltas vokiečių dalinys, o 11-asis batalionas perkeltas į tris gyvenamuosius namus I. Franko gatvėje. Bataliono štabas Korostenyje liko maždaug iki 1943 m. liepos pabaigos.

Apie 1942 m. liepos mėn. batalionas buvo perkeltas į Pripetės rajoną ir čia išbuvo maždaug iki 1943 m. gegužės mėn. 1943 m. liepos pabaigoje 11-asis batalionas išvyko į Krivoj Rogą, dar po kelių mėnesių – į Novomoskovsko miestą netoli Dnepropetrovsko<sup>24</sup>. Pagal kai kurių bataliono kariškių paro-

dymus, 1943 m. vasarą 11-asis batalionas Dnepropetrovsko srityje saugojo autostradą Dnepropetrovskas–Pavlogradas, karo belaisvių stovyklą bei kelio darbus dirbančius civilius ir karo belaisvius, vėliau Kovelyje (Volynės sritis) saugojo karinius sandėlius<sup>25</sup>. Bataliono kareiviai buvo ginkluoti vokiškais šautuvais ir granatomis, karininkai ir puskarininkiai – pistoletais. Kiekvienas būrys turėjo po 1 sunkųjį ir 2 lengvuosius kulkosvaidžius bei po 1–2 minosvaidžius. Vėliau dar buvo sudaryta sunkiųjų ginklų kuopa, kuriai priklausė 2 sunkiųjų minosvaidžių ir 2 sunkiųjų kulkosvaidžių būriai bei 2 lengvųjų minosvaidžių skyriai. Be to, batalionas turėjo vieną 70 mm patranką, 1 lengvąjį automobilį vokiečių karininkams, 30 arklių, 10 porinių vežimų ir 21 radijo imtuvą<sup>26</sup>.

1942 m. liepos–spalio mėn. 11-asis batalionas aktyviai kovėsi su partizanais Gluškevičių, Ozeranų, Narovlios bei kitose Ukrainos ir Baltarusijos pasienio vietovėse. Ten vyko smarkios kautynės su partizanais, kartais trukdavusios po kelias dienas. Bataliono kareivio Eduardo Žukausko liudijimu, tuose rajonuose batalionas sudegino apie 20 kaimų ir sušaudė daug civilių gyventojų. Pasak jo, užėmus ir sudeginus Ozeranų kaimą, bataliono vado įsakymu buvo suimta ir sušaudyta apie 20 vyrų ir moterų. Narovlios kaime bataliono kareiviai neva tai sušaudė 30 vietos gyventojų, tarp kurių buvo ir keli vaikai, Gluškevičių kaime – taip pat apie 30 civilių gyventojų. Panašių atvejų buvo ir daugiau. Iš viso minėtu laikotarpiu 11-ojo bataliono kareiviai esą sušaudė daugiau kaip 100 civilių vietos gyventojų. Į nelaisvę paimti partizanai buvo siunčiami į koncentracijos stovyklą, o sužeistieji čia pat nušautami<sup>27</sup>. Vis dėlto E. Žukausko parodymai sovietiniam saugumui apie masinę kaimų deginimą ir civilių gyventojų žudynes kelia didelių abejonių. Jo pateikti faktai nėra patvirtinami kitų nuteistų bataliono kareivių ir karininkų parodymuose

bei kituose archyvinuose dokumentuose. Galimas daktas, jog palūžęs per tardymą E. Žukauskas gerokai sutirštino spalvas ir prikalbėjo nebūtų dalykų.

1942 m. rugpjūčio 22–rugsėjo 21 d. beveik visoje Baltarusijos teritorijoje buvo vykdoma didelė antipartizaninė operacija „Pelkių karštinė“ (vok. *Sumpffieber*). Joje dalyvavo SS 1-oji pėstininkų brigada, du vokiečių policijos batalionai, vokiečių saugumo policija bei septyni kitų tautų policijos batalionai (iš viso apie 6500 ginkluotų policininkų). Įsakymą pradėti operaciją davė pats Heinrichas Himmleris. Operacijoje dalyvaujantiems SS ir policijos daliniams buvo iškelta užduotis per kelias savaites sutriuškinti partizaninį judėjimą Baltarusijoje<sup>28</sup>. Galima spėti, jog šioje operacijoje dalyvavo ir tuo metu Baltarusijoje dislokuoti lietuvių policijos batalionai. Tačiau vokiečiams ir jų talkininkams nepavyko apsupti ir sunaikinti didesnių partizanų pajėgų. Partizaninis judėjimas Baltarusijoje vis labiau stiprėjo. „Pelkių karštinės“ metu buvo masiškai naikinami partizanus remiantys kaimai, iškeldinami ir žudomi civiliai gyventojai, likviduojami operacijų zonoje esantys žydų getai. Tačiau patikimų žinių, kad 11-asis batalionas dalyvavo civilių gyventojų žudynėse, neturime.

Maždaug 1942 m. birželio–liepos mėn. 11-ojo bataliono 3-ioji kuopa vykdė operaciją Korostenio rajono miškuose. Tai galėjo būti baigiamoji operacijos „Bamberg“ dalis. Šios operacijos pagrindinės pajėgos buvo vermachto 707-oji pėstininkų divizija, 102-asis slovākų pėstininkų pulkas ir vokiečių 315-asis policijos batalionas. 1942 m. liepos 18 d. vokiečių žandarmerijos būriai Jelsko rajone sunaikino 5 kaimus ir nužudė apie 1000 civilių gyventojų. Pasigailėta tik vokiečių kilmės asmenų ir vietinių policininkų šeimų<sup>29</sup>. Viename kaime netoli Baltarusijos sienos 3-ioji kuopa susidūrė su sovietiniais partizanais. Kautynių metu žuvo 2 bataliono kariai ir 7 buvo sužeisti. Lietuviams į pagalbą atskubėjęs

slovākų batalionas iš minosvaidžių apšaudė namą su jame buvusiais partizanais. Namas buvo sudegintas. Žuvusių partizanų skaičius nežinomas. Po to bataliono kareiviai sunkvežimiais sugrįžo į Korostenį<sup>30</sup>.

Kituose šaltiniuose rašoma, jog 1942 m. birželio 13 d. mūšyje prie Vystopovičių vienkiemio (Jelsko rajone) žuvo 11-ojo bataliono jaun. psk. Adolfas Krištaponis ir eilinis Jurgis Tutinas, be to, 5 kariai (psk. Zenonas Bakaitis, grandinis Petras Lavinskas, eiliniai Pranas Beniušis, Vladas Balkevičius ir Juozas Mažeika) buvo sužeisti<sup>31</sup>. Šį mūšį nežinomas autorius aprašė savaitraštyje „Karys“: „[...] Vos tik mūsų kariai priartėjo prie namo ir rengėsi į jį paleisti granatas, kaip staiga iš vidaus prapliumpa automatinių pistoletų ugnis ir išmestų iš vidaus granatų sproginėjimas. Nors mūsų kariai suspėjo sumesti į vidų granatas, tačiau į vidų įsiveržti nepavyko. Nuo pirmųjų priešų granatų sužeidžiamas vienas vyrų. Ugnis iš vidaus kaskart vis stiprėja, ypač kada pradėjo šaudyti pro stogo angas ir mūsų vyrus priplakė prie žemės. [...] Atvykus į kautynių vietą reikalaujai pagalbai, nuspręsta namą padegti ir tuo būdu visus sunaikinti: arba karštoji ugnies liepsna privers juos apleisti namą, arba bus priversti sudegti. Neužilgo pastatyti į ugniavietę minosvaidžiai pradeda savo darbą. [...] Iš namo vis dar šaudoma. Visi laukiam, kada iš jo pasirodys, nepakęsdami liepsnų, kas nors iš ten buvusiųjų. Tačiau iš jo niekas neišeina, visi žūva liepsnoje. [...] Kova baigta, purvini vyrai kyla iš savo vietų ir skuba į nurodytą susirinkimo vietą. Tačiau du kovos draugai nesikelia. Jų jau nebežadina nei komandų garsai, nei draugų šauksmai. Pasigirsta komanda: „Žuvusius ginklu gerbk!“ [...] Sekančią dieną ligi pusiau stiebo nuleista trispalvė skelbė, kad šiandieną laidojami žuvusieji kovos draugai. Atlaikomos gedulingos pamaldos, kuriose, be bataliono karių, dalyvavo slovākų dalinio vadas ir karininkai. [...]“<sup>32</sup>

1942 m. vasaros pabaigoje bataliono 4-osios kuopos kareiviai buvo suskirstyti nedidelėmis grupelėmis ir išsiųsti į Korostenio rajono kaimus paimti iš valstiečių maisto produktų ir gyvulių vokiečių armijai. Viršilos Stasio Marcinkaus vadovaujamas skyrius buvo pasiųstas į Lenino kolūkį. Čia jie paėmė 8–10 t grūdų, 5–6 t bulvių, 2 karves, kiaulę ir 4–5 avis bei keliolika vištų. Kolūkyje paimtas turtas buvo išvežtas į geležinkelio stotį netoli Korostenio<sup>33</sup>.

1942 m. rudenį apie 30 km į vakarus nuo Korostenio bataliono ryšių karininko W. Draubo nurodymu už ryšius su partizanais buvo sudegintas vienas kaimas, jo gyventojai sulaikyti ir perduoti policijai. Šioje baudžiamojame akcijoje dalyvavo ir 11-ojo bataliono kareiviai<sup>34</sup>. Korostenio rajone bataliono kareiviai ne tik kovojo su partizanais, bet ir saugojo nuo užpuolimų kolūkių turtą bei kolūkiečius derliaus nuėmimo metu<sup>35</sup>. Ovručo rajone bataliono kareiviai gavo užduotį surinkti kolūkio gyvulius ir juos nuvaryti į geležinkelio stotį. Kartu su gyvuliais iš kolūkiečių buvo paimta ir grūdų. Kolūkiečių turtas išvežtas nežinoma kryptimi (galbūt į Vokietiją)<sup>36</sup>.

1942 m. rudenį 11-asis batalionas atvyko į Mozyrių ir netrukus buvo nuvežtas į Narovlią (Baltarusija) prie Pripetės upės. Čia įvyko dar vienas susidūrimas su partizanais. Gausios sovietinių partizanų pajėgos apsupo apie 100 lietuvių, vokiečių žandarų bei vietinių policininkų būrį ir prispaudė prie upės. Apsuptieji tris dienas atmušinėjo partizanų atakas. Besiginantiesiems į pagalbą atskrido vokiečių aviacija ir bombardavo partizanų pozicijas. Lietuviams ir vokiečiams tuomet pavyko prasiveržti iš apsupties. Mūšio metu žuvo apie 20 lietuvių karių ir vokiečių žandarų. Partizanų nuostoliai nežinomi. Po šių kautynių bataliono 3-iajai kuopai buvo suteiktas dviejų savaičių poilsis<sup>37</sup>.

1943 m. sausio mėn. gauta žinių apie slap-tą partizanų aerodromą. 11-asis batalionas

kartu su vokiečių ir slovākų daliniais išvyko į operaciją prieš partizanus (tikriausiai Žitomiro srityje). Viename kaime kareivius apšaudė partizanai. Kaimas buvo apsuptas ir iškrėstas, tačiau partizanai kartu su kaimiečiais spėjo pasitraukti. Tuomet vokiečių įsakymu du be gyventojų likę kaimai buvo sudeginti. Netoli šių kaimų buvo surastas tuščias partizanų aerodromas<sup>38</sup>.

Savaitraštis „Karys“ aprašė bataliono karių kautynes su partizanais 1942 m. gruodžio pabaigoje. Batalionui buvo priskirta latvių kuopa ir pagalbiniai daliniai. Žygio metu lietuviai susidūrė su dideliais partizanų būriais, kurie turėjo net patrankėlių ir minosvaidžių. Iš pradžių kariams teko atremti partizanų naktinį puolimą miške. Partizanai mėgino užimti kuopos karių stovyklą. Šias kautynes aprašė lt. G. Narušis: „[...] Miške tamsu, nors į akį durk. Kulkosvaidžiai trata nepaliaujamai, be galo ilgom serijom. Pagaliau suprantu – puolamas 3-ios kuopos ir latvių užimtas baras, iš šiaurės. [...] Priešas nesitikėjo mus čia sutikti, nes užėjo tiesiai ant mūsų pozicijų. Gavęs staigų ugnies smūgį, palikęs nukautuosius, vežimus ir ginklus, spruko atgal. [...] Kitos dienos rytą visi greitai susitvarko, nes šiandien bus vykdomas kaimo puolimas.

Vos raketai iškilus, iš visų pusių pasipila į mūsų stovyklą šūviai; tuo pat metu į juos atsako ir mūsų ginklai. [...] Didžiausias priešų spaudimas į dešinią 2-os kuopos ir kairią 1-os kuopos sparną, kur tankūs krūmai įsiskverbia į pačias pozicijas. [...] Kritiškas momentas: bolševikai per krūmus priartėjo iki 10–30 m nuo mūsų priekinių linijų, nuo šūvių nebepataisomai sugedo lengv. kulkosvaidis ir keli šautuvai, taip pat sugedo 1-os kuopos kairiajame sparne šaudęs sunkusis kulkosvaidis. Vyrai jau kaunasi rankinėmis granatomis. Taip pat kritiška padėtis ir 2-os kuopos bare. Mestas ton vieton rezervas šiek tiek padėtį pataiso, be to, padeda mažiau

spaudžiami kaimyniniai skyriai. Sunkusis kulkosvaidis vėl sutaisytas ir savo retu nepaliaunamu kalenimu lemiama įsikiša į kautynes. Toje vietoje prieš puolimas atremtas, bet kitur kautynės tebeverda. Kautynėms aptilus, papildom šaudmenis, prikėmšam kulkosvaidžių juostas ir sutaisom ginklus. Pas mus jau yra sužeistų ir du nukauti, jų tarpe ir lt. K., bet šie nuostoliai dar labiau paskatina mūsų užsispyrimą ir norą atkeršyti už artimųjų žmonių mirtį. [...]“<sup>39</sup> Po kelias valandas trukusių kautynių batalionui kartu su vokiečių kuopa pavyko užimti partizanų ginamą degantį kaimą. Iš kautynių aprašymo galima spręsti, jog būtent šiame mūšyje žuvo lt. A. Kemeklis (1942 m. gruodžio 23 d.); jis buvo palaidotas savo paties suprojektuotose Korostenio karių kapinėse<sup>40</sup>.

1943 m. pavasarį 11-asis batalionas su lietuvių policijos 12-uju batalionu dalyvavo didelėje antipartizaninėje operacijoje Pinsko pelkių rajone<sup>41</sup>. Šios operacijos epizodą savaitraštyje „Karys“ aprašė lt. Klemensas Baltokas: „Artėjant Velykoms, batalionas gavo gana sunkų užduotį – išvalyti nuo bolševikų miškus ir kaimus, kurie randasi tarp nepereinamų pelkių ir miškų. Tos gaujos, gyvendamos lyg atskirame pasaulyje, ten visiškai savarankiškai tvarkėsi. Jos ne tik tų kaimų gyventojus teroro būdu sumobilizavo, bet ir trukdė geležinkelio susisiekimui, kuris ypač svarbus šiame ruože. Kad jų stovyklos nebūtų išaiškintos ir sunaikintos, jie sudegino tiltus, užvertė ir užminavo kelius. Šį darbą jie atliko dideliu kruopštumu ir, matyt, jautėsi saugiai galėsią ilgą laiką čia šeimininkauti. Pagal surinktas žinias, jų ten slėpėsi apie 5000. [...] Aušo balandžio 28 d. rytas, mūsų bataliono Rytuose metinių diena. Ketvirtą valandą (lygiai prieš metus net tą pačią valandą pajudėjome iš Tėvynės) staiga praplumpo kulkosvaidžiai ir verčia nutraukti miegą. Bolševikai puola kaip tik mūsų lauktina kryptimi ir prieiga. Žvilgteliu

pro langą ir matau degančią daržinę, kurioje ilsėjosi mūsų kulkosvaidininkai. Bolševikai šaudė padegamaisiais šoviniais ir nori mus išrūkinti. Šviesos pėdai, kuriuos siunčia mums bolševikų kulkosvaidžiai, padega dar keletą namų. [...] Mes dūmų ir ugnies sukuryje tildome bolševikų ginklus. Keleto sunkiųjų minų ir kulkosvaidžių ugnis iš kapinaičių bei kitų postų pamažu nutildo prieš ugnį mūsų bare. Bet tuo pačiu metu prasideda smarkus šaudymas kitame kaimo gale. Kita prieš grupė iš ten nori pasiekti ir užimti aukštumas. Bet aukštumose irgi mūsų sunkieji ginklai! Bolševikai gaivališkai slenka artyn. Jiems nepavyks, nes jau juos pasigavome lygioje pievoje. Kulkosvaidžių serijos ir taikli minosvaidžių ugnis verčia juos blaškytis ir trauktis atgal. Aiškiai matyti, kad jų vadovavimas pakrinka, nes minos kranta tiesiog į taikinį. Jiems pievoje nebėra vietos, o mums tik įdomumas stebėti krantančius ir besiblaškančius.

Iš prieš pusės ugnis silpnėja. Aukštumoje vadovaujas lt. L. P. lengvai sužeistas į koją. Bolševikai, patyrę didelių nuostolių nukautais ir sužeistais, pasitraukė. Jų mėginimas nuėjo niekais. [...]“<sup>42</sup>

1943 m. balandžio mėn. 11-asis batalionas su dviem vokiečių batalionais ir vienu latvių batalionu dalyvavo operacijoje prieš Ukrainos sukilėlių armijos (UPA) partizanus Rovno–Kostopolio apylinkėse. Prie Bialy (Belaja?) miestelio jungtinės vokiečių, lietuvių ir latvių policijos pajėgos sumušė ukrainiečių partizanų brigadą. Kautynių metu lietuviai nukovė apie 25 partizanus ir paėmė į nelaisvę maždaug 120 partizanų. Apie 30 sužeistų belaisvių buvo nušauti, likusieji 90 išsiųsti į belaisvių stovyklas<sup>43</sup>. 1943 m. pirmojoje pusėje 11-asis batalionas kovojo su partizalais Baltarusijoje – Mozyriaus, Pinsko ir Janova Dolinos rajonuose. Pasak sovietinių šaltinių, šių operacijų metu buvo sunaikinta 30 kaimų ir nužudyta apie 500 žmonių<sup>44</sup>. Nuo

1943 m. birželio pabaigos iki 1943 m. liepos pabaigos Mozyriaus ir Ovručo rajonuose buvo vykdoma antipartizaninė operacija „Seydlitz“. Operacijų teritorija buvo padalyta į dvi zonas. Pirmojoje zonoje numatyta sunaikinti tik tuos kaimus, kuriuos tiesiogiai kliudys kovos veiksmai. Šių kaimų gyventojai turėjo būti iškeldinami. Antrojoje zonoje numatyta sunaikinti visus kaimus ir ūkius. Visi gyventojai ir gyvuliai iš šios zonos turėjo būti evakuoti. Tokiais veiksmais okupacinė valdžia siekė pakirsti partizanams teikiamą paramą antrojoje zonoje ir visiškai likviduoti jų pragyvenimo šaltinius. Antroji zona apėmė Mozyriaus ir Jelsko apylinkes, teritoriją į vakarus nuo Korostenio–Mozyriaus geležinkelio linijos ir į šiaurę nuo Pinsko–Gomelio geležinkelio linijos. Svarbiausia jėga šioje operacijoje turėjo būti SS kavalerijos divizija<sup>45</sup>. 3(11)-iasis batalionas galėjo dalyvauti nebent pradiniam operacijos etape, nes 1943 m. liepos antrojoje pusėje buvo perkeltas į Krivoj Rogą. Buvęs bataliono 1-osios kuopos 2-ojo būrio vadas K. Dėdelė liudijo, kad 1943 m. jo būrys dalyvavo kautynėse su partizanais Janova Dolinos miestelio apylinkėse. Susišaudymas truko apie dvi valandas ir abi pusės patyrė nuostolių<sup>46</sup>. Maždaug 1943 m. spalio ir lapkričio mėn. sandūroje bataliono 1-oji kuopa vėl susidūrė su partizanais Belajos stoties rajone. Abiejų pusių nuostoliai šiame mūšyje nežinomi.

1944 m. sausio mėn. batalionas rengė pasalas partizanams Krivoj Rogo apylinkėse, tačiau su partizanais nesusidūrė<sup>47</sup>. 1944 m. pavasarį bataliono 1-oji kuopa buvo nusiųsta saugoti Znamenkos geležinkelio stoties ir aplinkinių geležinkelių. Priartėjus frontui, kuopa pasitraukė į Dnepropetrovską, o iš ten traukiniu per Rumuniją ir Lenkiją sugrįžo į Kauną<sup>48</sup>.

Žydų žudynėse 1942–1944 m. Ukrainoje ir Baltarusijoje 11-asis batalionas nedalyvavo.

## BATALIONO REORGANIZAVIMAS IR IŠFORMAVIMAS

Kada ir kaip buvo išformuotas 11-asis batalionas, neaišku. Trūkstant autentiškų dokumentų neįmanoma detaliai ir tiksliai atskleisti šio bataliono istorijos nuo 1943 m. rudens iki 1944 m. rudens. Daugumos šaltinių teigimu, 11-asis batalionas buvo išformuotas jau 1943 m. vasarą arba rudenį, o jo kareiviai perkelti į kitus lietuvių policijos batalionus (4-ąjį ir 8-ąjį). Viršila Vladas Leipus tardymo metu teigė, kad 1943 m. rugsėjo mėn. Krivoj Roge batalionas buvo išformuotas ir prijungtas prie lietuvių policijos 4-ojo bataliono, vėliau išsiųstas į Kovelį<sup>49</sup>. Tą patį paliudijo buvęs bataliono būrio vadas lttn. N. Černius. Pasak jo, batalionas buvo išformuotas 1943 m. rugsėjo mėn. Išformavus batalioną, N. Černius iki 1944 m. vasario mėn. tarnavo vokiečių 13-osios armijos 37-ajame žandarmerijos pulke lietuvių kuopoje būrio vadu. Jam buvo suteiktas vermachto leitenanto laipsnis. Už tarnybą šiame dalinyje N. Černius per mėnesį gaudavo 70 reichsmarkių, o jo šeima – dar 130 reichsmarkių. 1944 m. vasario 4 d. Rovno srityje N. Černius su savo būriu (23 kariai) pateko į sovietų nelaisvę<sup>50</sup>.

Buvęs bataliono (2-osios kuopos) kariškis Jonas Paškauskas teigė, kad 1943 m. vasaros pabaigoje ar rudens pradžioje buvo gautas bataliono vado įsakymas visiems padaliniais susirinkti Pavlograde. Vokiečiai batalioną išskirstė nedidelėmis grupėmis (po 20 ir mažiau karių) ir išsiuntinėjo į įvairias vietas. J. Paškausko būrys buvo pasiųstas į Brodų miestą (Lvovo sritis). Vážiuojant į Brodus dezertyravo daugiau kaip pusė būrio narių ir J. Paškauskas į paskyrimo vietą atvyko tik su 8 kariais. Iš čia jie buvo nusiųsti į lietuvių kuopą netoli Dubno miesto, dar po kelių dienų – į Kremenecą. Lietuvių kuopai buvo priskirti 2 vokiečių karininkai, kurie faktiškai perėmė vadovavimą į savo rankas.

Kuopa buvo pasiūsta į frontą, čia ją smarkiai apšaudė Raudonosios armijos daliniai ir kuopa patyrė nemenkų nuostolių – žuvo vadas ir nemažai kareivių. Tik dėl vokiečių dalinio kontrpuolimo lietuvių kuopai iš apšaudymo zonos pavyko pasitraukti į Kremenecą. Vėliau kuopa traukėsi į Brodus, o iš ten traukiniu buvo nuvežta į Lvovą. Vokiečiai leido kuopos likučiams, atidavus ginklus, grįžti į Kauną.

Likę kuopos kariai į Kauną sugrįžo 1944 m. pavasarį ir buvo apgyvendinti Žaliakalnio kareivinėse. Po dviejų savičių J. Paškauską lttn. E. Jarašius iškviė į kuopos raštinę ir čia jam buvo įteiktas geležinis kryžius. Sovietų kariuomenei priartėjus prie Kauno, vieni bataliono kareiviai dezertyravo, kiti pasitraukė į Vokietiją<sup>51</sup>. Buvęs 11-ojo bataliono skyrininkas Antanas Žvinakis teigė, kad batalionas buvo išformuotas gruodžio pradžioje ir dalis kareivių išvežta į Vokietiją. Pasak jo, buvo palikta tik viena sunkiųjų ginklų kuopa, vadovaujama lttn. K. Baltoko. Šioje kuopoje pats A. Žvinakis tarnavo iki 1944 m. vasario mėn., o paskui dezertyravo<sup>52</sup>.

Tačiau kai kurių kitų bataliono kariškių teigimu, 11-asis batalionas veikęs ir 1944 m. pirmojoje pusėje. Antai buvęs bataliono 1-osios kuopos būrio vadas viršila K. Dėdelė, kalbėdamas apie bataliono atsitraukimą iš Ukrainos 1944 m. pavasarį, ir toliau savo dalinį vadino 11-uju batalionu. 1944 m. pavasarį 11-asis batalionas iš Ukrainos sugrįžo į Kauną. Čia bataliono 1-oji kuopa ir kiti būriai buvo apgyvendinti Žaliakalnio kareivinėse (K. Petrausko gatvėje). Kareiviams buvo duotos dviejų savičių atostogos ir įteikti apdovanojimai. 1-osios kuopos būrio vadas K. Dėdelė su grupe kitų lietuvių karių buvo apdovanotas II klasės karo nuopelnų kryžiumi su kardais. Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 m. balandžio 19 d. įsakyme nurodyta, kad šie kariai priklauso lietuvių policijos 4-ajam

ir 8-ajam batalionams. Taigi galima daryti išvadą, jog tuo metu 11-asis batalionas jau nebeegzistavo, o jo kariai buvo išskirstyti į kitus batalionus. Pats K. Dėdelė teigė, kad 1944 m. 11-asis batalionas buvo reorganizuotas į lietuvių policijos 258-ąjį batalioną. K. Dėdelės pavardė 258-ojo lietuvių policijos bataliono įsakymuose minima nuo 1944 m. balandžio 2 d.<sup>53</sup>

1944 m. vasaros pabaigoje batalionas buvo išsiųstas į Kazlų Rūdos apylinkes saugoti geležinkelio ir geležinkelio tilto. Priartėjus sovietų kariuomenei, batalionas pasitraukė į Tilžę. Čia bataliono likučiai buvo perkelti į Zinksto miestą netoli Belgijos sienos statyti gynybinių įtvirtinimų. Po trijų savičių lietuvių kariai išsiųsti prie Šveicarijos sienos tiesti naujų elektros linijų. Čia buvęs bataliono kareiviai 1945 m. gegužės pradžioje pateko į amerikiečių nelaisvę<sup>54</sup>.

## **BATALIONO VADOVYBĖS POKYČIAI 1942–1943 M.**

1942 m. gegužės 21 d. 11-ojo bataliono vadu buvo paskirtas kpt. Jonas Jackūnas<sup>55</sup>. Batalionui jis vadovavo iki 1943 m. pavasario. Vokiečių ryšių karininkas 11-ajame batalione tuomet buvo W. Draubas. J. Jackūno teigimu, jis iš bataliono vado pareigų buvo atleistas dėl nesutarimų su W. Draubu. Pasak kai kurių šaltinių, J. Jackūną, ėjusį bataliono vado pareigas, pakeitė vyr. lttn. Albinas Lastas-Lastauskas (bataliono vadu buvo iki 1943 m. vasaros). Yra žinoma, jog vėliau batalionui vadovavo kpt. Juozas Butėnas (iki 1943 m. spalio mėn.)<sup>56</sup>. Vėlesni 11-ojo bataliono vadai nėra žinomi. 1942–1943 m. bataliono kuopų vadai buvo lttn. G. Narušis (1-osios kuopos, šios kuopos būrių vadai esą buvo N. Černius, jaun. lttn. Antanas Gelažėla, jaun. lttn. E. Jarašius, M. Abraitis), lttn. Antanas Tallat-Kelpša (2-osios kuopos

vadas), ltn. A. Gudelis (3-iosios kuopos vadas), ltn. A. Lastas (4-osios kuopos vadas)<sup>57</sup>. 1942 m. rugsėjo 1 d. į 11-ąją batalioną iš 255-ojo lietuvių policijos bataliono buvo atkeltas ir paskirtas būrio vadu ltn. Jonas Verbyla<sup>58</sup>. 1942 m. gruodžio 1 d. į tarnybą 11-ajame batalione būrių vadais buvo priimti tarnauti ltn. Balys Lukošius ir jaun. ltn. Balys Norvaiša<sup>59</sup>. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. įsakymu 11-ojo bataliono ltn. Petras Dumčius ir ltn. Kazys Puodžiūnas buvo perkelti tarnauti į lietuvių policijos 251-ąją batalioną, o ltn. A. Gudelis – į 9-ąją batalioną<sup>60</sup>.

Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. kovo 19 d. rašte dėl naujų laipsnių suteikimo policijos batalionų karininkams išvardyti šie 11-ojo bataliono karininkai: kapitonai J. Jackūnas ir Balys Matulevičius, vyresnieji leitenantai M. Abraitis, K. Baltokas, A. Kemeklis, A. Lastas, G. Narušis, A. Tallat-Kelpša, J. Verbyla, leitenantai N. Černius ir J. Stelmokas<sup>61</sup>.

## BATALIONO NUOSTOLIAI

Pirmuosius nuostolius 11-asis batalionas patyrė 1942 m. birželio 13 d. kaudamasis su partizanais; tada 2 bataliono kareiviai žuvo (A. Krištaponis ir J. Tutinas) ir 5 buvo sužeisti<sup>62</sup>. 1942 m. lapkričio 18 d. kovoje su partizanais žuvo bataliono 3-iosios kuopos eilinis Juozas Radzevičius<sup>63</sup>. Tų pat metų gruodžio 23 d. kovoje su partizanais Korostenio apylinkėse žuvo ltn. A. Kemeklis. Jis su dar 4 skirtingu laiku žuvusiais bataliono kariais – eiliniu Kaziu Anukščiu (žuvo 1943 m. lapkričio 16 d.), būrio vadu Rapolu Markevičiumi (žuvo 1942 m. lapkričio 20 d.), seržantu Petru Krištaponiu (žuvo 1943 m. birželio 16 (18?) d.), eiliniu Zigmū Šidlausku (žuvo 1943 m. lapkričio 9 d.) – buvo palaidotas Korostenio kapinėse<sup>64</sup>.

1943 m. birželio mėn. „Karyje“ buvo išspausdintas viršilos A. Ivanausko straipsnis, skirtas 11-ojo bataliono veiklos Rytuose metinėms paminėti. Straipsnyje rašoma, jog batalionui tarnaujant Ukrainoje ir Baltarusijoje žuvo ir mirė apie 10 karių, nors „piktai gandai Lietuvoje buvo paskelbę, kad žuvęs beveik visas mūsų batalionas“<sup>65</sup>.

1943 m. sausio 6 d. Žitomiro srityje žuvo 11-ojo bataliono šaulys Bronius Stanišauskas<sup>66</sup>. Galima spėti, jog iki 1943 m. rudens žuvo arba mirė apie 10 bataliono karių. Traukiantis iš Ukrainos į Lietuvą žuvo nežinomas skaičius bataliono karių. Sužeistųjų skaičius taip pat nėra žinomas, tačiau jis kažin ar galėjo būti didesnis nei kelios dešimtys žmonių.

## KARIŲ DEZERTYRAVIMAS

Pirmas pasišalinimo iš bataliono atvejis užfiksuotas 1941 m. rugsėjo 15 d. Tą dieną iš bataliono dezertyravo 1-osios kuopos grandinis Antanas Samuilis<sup>67</sup>. Už laikiną pasišalinimą iš bataliono 3-iosios kuopos jaun. psk. Vincas Adomaitis ir eilinis Ignas Šileikis bataliono vado įsakymu 1941 m. spalio 16 d. buvo uždaryti į daboklę<sup>68</sup>. 1943 m. balandžio pradžioje iš bataliono pasišalino grandinis J. Cirtautas. Namo jis sugrįžo su uniforma ir ginklu<sup>69</sup>. 1943 m. gegužės mėn. viršila S. Marcinkus gavo atostogų ir į batalioną nebegrįžo<sup>70</sup>.

1943 m. spalio mėn. Krivoj Roge iš tarnybos pasišalino pats bataliono vadas kpt. J. Butėnas su 12 kareivių grupe. Su padirbtais dokumentais jie per Vinicą, Lvovą ir Varšuvą atvyko į Kauną. Tokiam žingsniui juos paskatino lietuvių antinacinės rezistencijos spauda, agitavusi lietuvių karius dezertyruoti iš batalionų ir grįžti į Lietuvą. Bataliono kareivio E. Žukausko liudijimu, bataliono vadas J. Butėnas pats skaitydavo

slaptą antivokišką spaudą (laikraščius „Į laisvę“, „Lietuva“, „Apžvalga“ ir kt.) ir ją duodavo skaityti savo pavaldiniams, informuodavo kareivius apie padėtį Lietuvoje ir frontuose. Pasak E. Žukausko, iš 11-ojo bataliono dezertyravo apie 120 karių (maždaug trečdalis bataliono sudėties)<sup>71</sup>. A. Žvinakio liudijimu, iš 11-ojo bataliono dezertyravo apie 80–90 karių, tarp jų buvo ir karininkų. Per 1943 m. Kalėdas kuopos vadas lt. K. Baltokas atostogų paleido 60 kareivių, iš kurių į kuopą tesugrįžo vienas. Dauguma dezertyrų nebuvo surasti ir nubausti<sup>72</sup>.

## IŠVADOS

3(11)-iojo bataliono istoriją galima suskirstyti į du pagrindinius etapus: 1) bataliono suformavimas ir veikla Kaune – 1941 m. rugpjūtis–1942 m. balandis; 2) bataliono veikla Ukrainoje, Baltarusijoje ir bataliono išformavimas – 1942 m. gegužė–1943 m. ruduo. Batalionas buvo suformuotas Kaune 1941 m. rugsėjo pradžioje. Čia jis saugojo įvairius karinės reikšmės objektus, dirban-

čius karo belaisvius ir Vilijampolės žydų getą. Tiesiogiai žydų žudynėse bataliono kariai nedalyvavo. Vėliau batalionas buvo dislokuotas Ukrainoje ir Baltarusijoje, ten saugojo karinės reikšmės objektus ir dalyvavo kovose su sovietiniais partizanais. Ypač aktyviai bataliono kariai dalyvavo antipartizaninėse ir baudžiamosiose operacijose Žitomiro srityje ir Pripetės pelkių rajone 1942 m. antrojoje pusėje ir 1943 m. pradžioje. Šių operacijų metu batalionas galėjo sunaikinti keletą kaimų ir nužudyti kelias dešimtis partizanus rėmusių civilių vietos gyventojų. Žydų žudynėse Ukrainoje ir Baltarusijoje bataliono kariai nedalyvavo. Kovose su partizanais ir sovietų kariuomenės daliniais batalionas patyrė nuostolių – keliolika karių žuvo, nežinomas skaičius buvo sužeista ir apie 100 iš bataliono dezertyravo. Kaip savarankiškas kovinis vienetas batalionas nustojo veikti 1943 m. rudenį. Dalis bataliono karių buvo įtraukti į įvairius vokiečių dalinius, kiti pasitraukė į Lietuvą arba dezertyravo. Nemažai buvusių 11-ojo bataliono karių 1944 m. pavasarį buvo įtraukti į 258-ąją lietuvių policijos batalioną ir jame tarnavo iki 1944 m. rudens.

## Nuorodos

<sup>1</sup> R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, *Karo archyvas*, Vilnius, 2004, t. 19, p. 179–343; S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 122–168.

<sup>2</sup> Ch. Gerlach, *Kalkuliert Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941 bis 1944*, Hamburg, 1999, 1231 S.; M. Dean, *Collaboration in the Holocaust. Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–1944*, New York, 2000, 241 p.

<sup>3</sup> S. Knezys, op. cit., p. 132, 137.

<sup>4</sup> Ibid., p. 138.

<sup>5</sup> 1941 m. rugpjūčio 25 d. įsakymas Nr. 2 III PPT batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 30.

<sup>6</sup> S. Knezys, op. cit., p. 139; 1941 m. rugsėjo 1 d. įsakymas Nr. 4 III PPT batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 34; 1941 m. rugpjūčio 30 d. įsakymas Nr. 3 III batalionui, ibid., l. 31–38 a. p.

<sup>7</sup> 1941 m. rugsėjo 24 d. įsakymas Nr. 17 batalionui, ibid., b. 3, l. 47.

<sup>8</sup> Kpt. P. Šopagos 1941 m. spalio 1 d. pasižadėjimas, ibid., f. R-660, ap. 2, b. 165, l. 4.

<sup>9</sup> 1941 m. rugsėjo 1 d. įsakymas Nr. 4 III batalionui, ibid., f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 34.

<sup>10</sup> S. Knezys, op. cit., p. 140.

<sup>11</sup> M. Lekavičiaus 1949 m. birželio 7 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19612, l. 34.

<sup>12</sup> 1941 m. rugsėjo 1 d. įsakymas Nr. 1 sl. III PPT batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 1, l. 3.

<sup>13</sup> Ibid., b. 3, l. 36, 41, 45–51.

<sup>14</sup> *Masinės žudynės Lietuvoje: Dokumentų rinkinys*, d. 1, Vilnius, 1965, p. 135.

<sup>15</sup> M. Lekavičiaus 1949 m. gegužės 14 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19612, l. 25, 26.

<sup>16</sup> 1941 m. rugsėjo 26 d. įsakymas Nr. 19 batalionui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 49.

<sup>17</sup> 1941 m. lapkričio 29 d. įsakymas Nr. 5 III apsaugos batalionui, *ibid.*, b. 1, l. 38.

<sup>18</sup> M. Lekavičiaus 1949 m. gegužės 9 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19612, l. 18, 19.

<sup>19</sup> 1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių vado 1941 m. gruodžio 16 d. raportas mjr. F. Lechthaleriui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 57.

<sup>20</sup> LSSR KGB 1975 m. gruodžio 18 d. pažyma apie 11-ąją lietuvių policijos batalioną, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 295, l. 148.

<sup>21</sup> Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. balandžio 1 d. įsakymas Nr. 2, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 5, l. 255.

<sup>22</sup> Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. kovo 23 d. iškankstinis įsakymas (Vorbefehl), *ibid.*, b. 1, l. 131.

<sup>23</sup> V. Leipaus 1961 m. spalio 19 d. apklausos protokolo ištrauka, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 190, l. 70.

<sup>24</sup> K. Dėdelės 1951 m. sausio 31 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 25638/3, l. 18–20; I. Overčiuko 1952 m. kovo 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 24993/3, t. 1, l. 152; V. Leipaus 1947 m. sausio 5 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 8557/3, l. 10 a. p.

<sup>25</sup> V. Jakimavičiaus 1989 m. lapkričio 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 36674/3, l. 215; K. Dėdelės 1947 m. rugpjūčio 27 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25638/3, l. 144, 145.

<sup>26</sup> A. Žvinakio parodymai (be datos), *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 212.

<sup>27</sup> E. Žukausko 1944 m. gruodžio 10 d. tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 193, l. 3, 4.

<sup>28</sup> Ch. Gerlach, op. cit., S. 899, 930, 931.

<sup>29</sup> *Ibid.*, S. 942.

<sup>30</sup> J. Cirtauto 1951 m. kovo 21 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27343/3, l. 67.

<sup>31</sup> 1942 m. liepos 24 d. įsakymas Nr. 46 Kauno apygardos apsaugos dalims, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 30, l. 80.

<sup>32</sup> „Vienos gaujos sunaikinimas“, *Karys*, 1942, spalio 3, Nr. 41.

<sup>33</sup> S. Marcinkaus 1952 m. liepos 16 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 2, l. 9.

<sup>34</sup> J. Jackūno 1952 m. sausio 19 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 24993/3, t. 1, l. 28.

<sup>35</sup> A. Mataro 1945 m. lapkričio 27 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 27421/3, l. 4.

<sup>36</sup> J. Jackūno 1952 m. sausio 19 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 24993/3, t. 1, l. 27.

<sup>37</sup> J. Cirtauto 1951 m. balandžio 2 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 27343/3, l. 79–80, 81–82.

<sup>38</sup> *Ibid.*, l. 83.

<sup>39</sup> G. Narušis, „Dvigubos kautynės prie vieno kaimo“, *Karys*, 1943, kovo 13, Nr. 11.

<sup>40</sup> G. Narušis, „Atsiveikinimas“, *ibid.*, rugsėjo 4, Nr. 36.

<sup>41</sup> LSSR KGB 1975 m. gruodžio 18 d. pažyma apie 11-ąją policijos batalioną, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 295, l. 148.

<sup>42</sup> K. Baltokas, „Per sudegintus tiltus“, *Karys*, 1943, liepos 31, Nr. 31.

<sup>43</sup> E. Žukausko 1944 m. gruodžio 11 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4508/3, l. 37–38.

<sup>44</sup> E. Žukausko 1944 m. gruodžio 10 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 25.

<sup>45</sup> Ch. Gerlach, op. cit., S. 990, 991.

<sup>46</sup> K. Dėdelės 1951 m. vasario 6 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25638/3, l. 28.

<sup>47</sup> *Ibid.*, l. 28, 29.

<sup>48</sup> *Ibid.*, l. 29.

<sup>49</sup> V. Leipaus 1947 m. sausio 5 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 8557/3, l. 10 a. p.

<sup>50</sup> 1944 m. kovo 17 d. duomenys apie lietuvių savisaugos dalinius, *ibid.*, f. 3377, ap. 58, b. 265, l. 110; A. J. Munoz, *Hitlers Eastern Legions*. Vol. I, *The Baltic Schutzmannschaft*, N. Y., 1996, p. 31; N. Černiaus 1945 m. gegužės 10 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42354/3, l. 10, 12–14.

<sup>51</sup> J. Paškausko 1961 m. liepos 14 d. apklausos protokolo ištrauka, *ibid.*, ap. 8, b. 190, l. 46–48.

<sup>52</sup> A. Žvinakio parodymai (be datos), *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 208–209.

<sup>53</sup> K. Dėdelės 1951 m. vasario 20 d. tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 25638/3, l. 43; Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 m. balandžio 19 d. įsakymas Nr. 4, LCVA, f. R-686, ap. 1, b. 7, l. 11 a. p.; 1944 m. balandžio 2 d. įsakymas Nr. 59 mokymo daliai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1250, vokas 21, l. 12.

<sup>54</sup> K. Dėdelės 1951 m. vasario 6 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 25638/3, l. 30.

<sup>55</sup> 1942 m. liepos 24 d. įsakymas Nr. 46 Kauno apygardos savisaugos daliniams, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 30, l. 94.

<sup>56</sup> J. Jackūno 1952 m. sausio 19 d. ir vasario 20 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 26, 52.

<sup>57</sup> K. Dėdelės 1951 m. vasario 20 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25638/3, l. 39–42.

<sup>58</sup> 1942 m. rugsėjo 5 d. įsakymas Nr. 54 Kauno apygardos savisaugos dalims, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 51.

<sup>59</sup> 1942 m. lapkričio 27 d. įsakymas Nr. 70 lietuvių savisaugos dalims, *ibid.*, b. 20, l. 6 a. p.

<sup>60</sup> Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. įsakymas, *ibid.*, l. 4.

<sup>61</sup> Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. kovo 19 d. raštas dėl naujų laipsnių suteikimo policijos batalionų karininkams, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 10.

<sup>62</sup> *Ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 30, l. 80.

<sup>63</sup> R. Zizas, *op. cit.*, p. 317.

<sup>64</sup> Korostenio kapinių 1952 m. kovo 22 d. apžiūrėjimo aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24993/3, t. 1, l. 274; R. Zizas, *op. cit.*, p. 234.

<sup>65</sup> A. Ivanauskas, „Paminėjome savo metines Rytuose“, *Karys*, 1943, birželio 26, Nr. 26.

<sup>66</sup> Žuvusių LSD karių kortelė, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 147, l. 102.

<sup>67</sup> 1941 m. rugsėjo 23 d. įsakymas Nr. 16 batalionui, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 46.

<sup>68</sup> 1941 m. spalio 23 d. įsakymas Nr. 44 batalionui, *ibid.*, l. 74.

<sup>69</sup> J. Cirtauto 1951 m. balandžio 2 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27343/3, l. 83.

<sup>70</sup> S. Marcinkaus 1952 m. liepos 17 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 24993/3, t. 2, l. 13.

<sup>71</sup> E. Žukausko 1944 m. gruodžio 10 d. tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 193, l. 5, 6.

<sup>72</sup> A. Žvinakio parodymai, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 213, 214.

Gauta 2008 01 07

Lietuvos istorijos institutas,

Kražių g. 5, Vilnius

Arūnas Bubnys

#### THE 3(11) BATTALION OF THE LITHUANIAN POLICE

##### Summary

The history of the 3(11) battalion can be divided into two periods: the formation and activities of the battalion in Kaunas between August 1941 and April 1942; and the battalion's activities in Ukraine, Belarus and the time it was disbanded between May 1942 and the autumn of 1943. The battalion was formed in Kaunas at the beginning of September 1941. It guarded various military buildings, PoWs at work and the Jews ghetto in Vilijampolė. The troops of the battalion did not directly take part in the killings of the Jews. Later it was deployed in Ukraine and Belarus, where it guarded military objects and fought against Soviet partisans. The battalion was especially active in fights against the partisans and punitive operations in the district of Zhitomir and the Pripet Marches in the second half of 1942 and the

beginning of 1943. During those operations the battalion might have destroyed several villages and killed scores of local residents who supported the partisans. They did not participate in the killing of Jews in Ukraine and Belarus. In the fights against the partisans and units of the Red Army the battalion suffered losses: several troops were killed, many injured and about 100 troops deserted the battalion. The battalion ceased to exist as a separate unit in the autumn of 1943. Part of the troops were included in various German units, some returned to Lithuania or deserted. A sizeable number of the troops of the 11th battalion joined the 258th Lithuanian police battalion in the spring of 1944 and served there until the autumn of 1944.